

KOLEKTIVNA PODSVIJEST, RACIONALNOST, MODERNIZACIJA

Hrvoje Lorković

Sveučilište u Ulmu, Ulm

UDK 39:159.9

Primljeno: 31. 10. 1994.

Štulhoferovi zahtjevi etnopsihologiji (DI 10-11) već su, koliko je moguće, ispunjeni. Autor navodi opažanja kojima se može (kao što je već drugdje učinjeno) pokazati kolektivne podsvjesne momente. S druge strane, Štulhoferovi zahtjevi su neispunjivi ako se traži da hipoteza kolektivne podsvijesti bude verificirana onako kako se to traži za neku neurofiziološku teoriju. Aporija podsvijesti (njezina iracionalnost vs. funkcionalnost) nestaje ako se upotrijebe pojmovi koje je autor prije predložio (DI 3, 9). Na primjeru SSSR-a pokazano je da modernizacija ne rezultira uvijek izjednačavanjem različitih kolektiva u smislu dosizanja pune racionalnosti, kao što se čini da misli Štulhofer, nego ponegdje izaziva suprotne učinke.

Kolega Štulhofer (1994, odsad Š) mi poručuje da se etnopsihološkim UHU-om ne da slijepiti ono što je bog epistemologije jednom razrezao (eto i opet oštrice!). Individualna psihologija (zašto bi se inače tako zvala?) odrezana je i ostaje odvojena od socijalnih fenomena. To drukčije ne može biti jer nadindividualni mozak ne postoji čak ni u zemlji Oz. Dopustit ću si neke asocijacije: duševni je život prema rečenome hermetički zatvoren u granice tijela; uzajamno djelovanje ("other minds") čista je iluzija; neurotski poremećaji uopće ne postoje – kako bi i mogli nastati kad nitko još nije vidio aksona Edipova kompleksa koji bi vezivali sinovski Id-centar s majčinim; duševni poremećaji, ako ih ima, mogli bi biti prouzročeni samo nekim virusom (u literaturi se spominju virus komunizma i virus nacionalizma). Dubinska psihologija – primjer discipline koja se bavi odnosima među ljudima (Friedländer, 1978)? Priča za djecu.

Sve je sad jasno. Pada tako u vodu i ono što sam dosad napisao, uključujući tu i moj "dokazni materijal". Koji materijal, koji dokazi? Š ima pravo, nisam se dosad dovoljno kitio vlastitim perjem (Lorković, 1965-94).

* * *

Š tvrdi da nisam odgovorio na tri ključna pitanja: 1. Je li kolektivna podsvijest uopće moguća, 2. ako jest, kojim se mehanizmom prenosi i 3. kako se kolektivna podsvijest održava pod nasrtajem sociokulturnog dinamizma.

K prvome. Argumentacija je sadržana u navedenim mojim radovima o ponašanju naroda, ali uzimam si slobodu, kojom se i Š rado služi, pa tvrdim da bi se kolektivna podsvijest isto tako lako mogla naći u kolektivima nogometnih navijača. Ako bi se uzorcima Hajdukovaca i Dinamovaca podastrlo upitni arak s pitanjima o istom setu igrača i igara, o pravednosti istih ishoda i sudaca, rezultati bi vjerojatno pokazali signifikantne grupne razlike. To znači da bi testirani isticali ili potiskivali aspekte iste stvarnosti u ovisnosti o pripadnosti svome kolektivu. Oni time ne bi pokazali da nisu svjesni svoje emocionalne pristranosti, već da nisu objektivni onda kad misle da jesu. Drugim riječima, podsvijest im pomaže da budu što žele biti.

K drugome. Našavši se u poziciji maloga studenta, smjerno odgovaram: kolektivna podsvijest prenosi se identifikacijom, a učvršćuje se pritiskom odanosti koja se u svakoj skupini traži, pruža i nagrađuje.

K trećemu. Nema sumnje da izvanjski pritisci utječu na kolektive.

Sociokulturni dinamizam izraz je uspjeha i padova induciranih pod-kolektiva. Podsvjesni sadržaji pojedinih kolektiva i njihovo članstvo nisu međutim nepromjenljivi. Individualna podsvijest opravdava zaokrete lojalnosti prigušujući svijest o razmjerima nestalnosti. Opažanja pokazuju da su amplitude reorijentacija kolektivne podsvijesti upravno razmjerne tiraničnosti autoriteta (tipični Nijemac 1945: "Uvijek sam znao da će to tako završiti"). Dinamika odanosti i podsvjesna cenzura njenih skokova komplicira se pokrivanjem užih i širih kolektiva. Lojalnost širem kolektivu može katalizirati otpad od užega. (Hrvati vs. ustaše <-> komunisti.)

Konkretni opis onoga čime se izražava kolektivna podsvijest ne može stoga ni po čemu biti nalik na vulgarne formule poput "Škot – škrtac, Francuz – ljubavnik" i sl. Š će ovim biti razočaran, ali mu ne mogu pomoći: nisam nikad nikome obećao naći nepokolebljivu kolektivnu podsvijest koju bi dijelili Hildebrand (Grgur VII.) i Luther, premda su obojica bili Nijemci.

* * *

Š je neobično ugodan diskusijski partner: on uvijek unaprijed zna kakve rezultate treba negdje očekivati. Kad predlažem test skupinskog samopouzdanja koji bi se sastojao u tome da se prolistaju novine i izbroji koliko puta se u pojedinim europskim parlamentima izrazilo bojazan da bi neka odluka mogla ugroziti nacionalni ugled, Š smatra da je ideja metodički naivna i da bi se testom "eventualno moglo otkriti statističku povezanost između učestalosti (pitanja o ugledu), te veličine i ekonomsko-političkog položaja države u pitanju". Kako je do toga došao? Polazi li Š od hipoteze: "što je narod veći i što je ekonomski jači,

to će biti manje zabrinut za svoj ugled"? Po tome bi trebalo očekivati da će u Europi Njemačka stajati na vrhu samopouzdanja, a Portugal na dnu. Možda bi se takav rezultat trebao očekivati iz pretpostavke racionalna ponašanja. Prema onome što čitam u ovdašnjim novinama, Njemačka bi, međutim, stajala na dnu, a negdje pri vrhu bile bi Italija, Španjolska, Engleska, možda i Portugal. U slučaju takva nalaza, Š bi mogao tvrditi da test nije validan i da rezultat, umjesto samopouzdanja, odražava npr. razinu hipokrizije u političara tih zemalja. Slažem se, no je li izražena, čak ostentativna, hipokrizija znak samopouzdanja? Š u svakom slučaju unaprijed zna da ono što se tu eventualno može otkriti "ne podupire tumačenja koja Lorković favorizira".

Koja su to tumačenja? Š ih očito očekuje u području specifičnosti, odnosno nacionalnog karaktera, a to vodi – on to i opet unaprijed zna – tek do "praznih generalizacija". Ova je polemika počela mojim prikazom Tomašićeva djela o vezi ruske kulture i sovjetskog komunizma. Spomenuo sam tamo da Tomašić ne govori o *jedinstvenom* nacionalnom karakteru Rusa nego razlikuje *dva* ljudska tipa, pa povezuje ruski razvoj s njihovim interakcijama. Prazne generalizacije? U svojim radovima, naročito o Nijemcima, dolazim do vrlo slične slike. Tumačenja su u skladu s opažanjima koja su nastala bez pomoći dubinskopsiholoških shema (Kaltenbrunner, 1980).

Ono u čemu psihološki pristup pokazuje svoju snagu nije, međutim, dijagnoza razložnosti neke populacije nego putokaz k objašnjenju njene geneze. Upravo u toj točki moj se pristup radikalno razlikuje od Adornova. Nemam stoga razloga smatrati da bi prigovori Adornu pogađali moje "impresije" (Š). Frankfurtsku školu, osobito radove Mitscherlichovih, kritizirao sam u nekoliko navrata (radovi će biti objavljeni i u nas). S Frommom, kao uostalom ni s Freudom, nisam mogao mnogo započeti.

* * *

Već spomenuta razložnost može biti posljedicom modernizacije. Š predlaže kako bi se moje rezoniranje moglo prevesti u diskurs modernizacije, strukturnih razlika i nacionalnih specifičnosti. Tradicija (čini se da Š samo njoj pripisuje iracionalnost) zaista i jest bar jedan od "prostora" institucionalnog samozavaravanja, pa tako i norme mogu biti čuvari kolektivne iracionalnosti. No treba li u to sumnjati (Š očito nije siguran) samo zato što je netko pokazao da su norme funkcionalne? Gdje je taj razumni psiholog koji bi tvrdio da je samozavaravanje nefunkcionalno? Š kao da je zaboravio da se već bio složio s mojom distinkcijom razumske racionalnosti i probitačne (kvazi)racionalnosti. Ako se ovdje uvede, problem nestaje, jer ono što se gore zove iracionalnim iskukuljava se kao kvazi-racionalno. Ono može, ali ne mora biti, probitačno. Norme su primjeri kvazi-racionalnih entiteta.

Dalje se Š pita: "Neće li se norme koje podržavaju iracionalnost žestoko sukobiti s procesom racionalizacije – jezgrom modernizacije, *te velike ujednačiteljice* – (podvukao HL) i rezultirati zaostajanjem i propadanjem matične kulture? Ili će

norme samozavaravanja naprosto atrofirati pod utjecajem modernizacijskih procesa"?

U raspravi "Komunizam kao predmet istraživanja" (Lorković, 1993, 1994) pošao sam od pretpostavke da su nositelji ruske modernizacije htjeli smanjiti kulturni zaostatak zemlje, da su mu (dinamovački) podsvjesno karikirali strukturu i uzroke te da stoga nisu mogli ocijeniti ni realne mogućnosti ostvarenja svojih namjera. Vjerujući da narod koji raspolaže "bezgraničnim stvaralačkim sposobnostima" može savladati sve teškoće, oni su ga tjerali u suicidalne avanture. Umjesto da modernizacija rezultira povlačenjem "matične kulture", vlast se zaplela u fatamorgane visoke ambicije, dok su joj nositelji (tipično za podsvjesne reakcije na neuspjeh) oscilirali između ocjene naroda kao heroja rada i kao mase podmuklih, inertnih reacionara.

Gorbačovljevi pokušaji daljnje modernizacije, a još više Jeljcinovi pokušaji modernizacije suprotnim smjerom, pokazuju sve prije nego ruku "velike ujednačiteljice". Da je modernizacija uspjela izjednačiti Rusiju sa Zapadom, za čime se težilo i za čime se i opet teži, ne bi bilo motiva niti za uspostavu niti za uklanjanje komunizma. Modernizacija ne ujednačava ni u Singapuru. Zlatna američka mladež tamo se batina; ni Clintonu ne uspijeva izmoliti oprost.

U Rusiji, dakle, imamo posla s izrazitim primjerima iracionalnih (u smislu kvazi-racionalnih, ali neprobatačnih) modernizacija. Rušeći tradicionalne kvazi-racionalne, ali često i probitačne norme, takva modernizacija kosi, kako se danas vidi, i onaj *modicum* motivacije za rad i red koji joj prethodi. To ne znači da je komunizam jedini primjer iracionalne modernizacije; američki pojam "developmenta" u svojim učincima tek nešto zaostaje za sovjetskim. Nema boljih primjera iracionalnosti od modernih metoda sječe šume u Brazilu ili u Vancouver Islandu. Možda je glavni dugoročni problem svijeta razlučiti racionalne modernizacije od onih koje capte racionalnošću, ali im je modernost već davno prošla. No, kako kaže Meadows, tu će vjerojatno razlučivati priroda.

"Racionalna" kritika komunizma (ona koja ne uzima u obzir dinamiku podsvjesnih sila) ne razlikuje se mnogo od komunističke: traže se "greške", "propusti" i "krivci". Takva kritika ne može bolje jer pretpostavlja da je sve što je učinjeno rezultat svjesnih i racionalnih odluka. "Racionalnost" se tako iracionalizira. Predodžbe o neminovnim podsvjesnim modifikacijama svijesti u svjetlu takve racionalnosti propagandna su bezumlja. Dubinska psihologija modernizacije rekonstruira, međutim, događaje bez racionalističkih ambicija "ujednačavanja", one su za njih suviše iracionalne.

* * *

Š će reći da još uvijek nisam objasnio kako se mjerljive fiziološke promjene mogu suvislo povezati s mjerljivim društvenim promjenama. Koliko sam smatrao potrebnim, skicirao sam to u drugom dijelu spomenutog rada (u završetku bit će rečeno više). Literatura obiluje kako fizio-psihološkim tako i psiho-sociološkim zanimljivostima (e. g. Feer, 1985; Payer, 1988).

Bilo bi, međutim, pogrešno tvrditi da je dubinska psihologija (naroda ili tek pojedinaca) tip teorije koji bi se mogao usporediti, recimo, s teorijom nervne transmisije. Ona je prije nešto što je Popper (1974) nazvao apstraktnim okvirom unutar kojega se mogu graditi i provjeravati pojedine teorije. Takav okvir, koji se sam ne može provjeravati, Popper je nalazio u "teoriji" evolucije. Psihoanalizu je smatrao mitologijom, dok se determinističkoj "teoriji" duhovito rugao (Feigl i Mehl, 1974). Očito nije shvatio da opoća dubinska psihologija (a u širem smislu i determinizam), predstavlja upravo onakav metafizički "okvir" kakav je našao u shemi evolucije.

* * *

Po svemu se čini da Štulhoferovi zahtjevi postavljeni na hipoteze kolektivne podsvijesti spadaju u kategoriju neostvarljivih zahtjeva. Kolektivna podsvijest ne može se demonstrirati registracijom moždane električne aktivnosti nekog kolektiva, ne može se po volji ekstrahirati ni injektirati. Može se, naprotiv, otkrivati podsvjesne procese, uvjeriti se u to da je takve naravi pretežni dio živčane aktivnosti, da podsvjesni procesi stoje u osnovi svijesti i da na nju utječu, da se identifikacijom s relevantnim bližnjima nesvjesno može preuzeti i njihove nesvjesne ili polusvjesne načine funkcioniranja. Odatle postaje vjerojatno da će u većim kolektivima i bez svijesti nekog individualnog mozga identifikacija biti moguća.

Ne postoje razlozi zbog kojih se takva razmatranja ne bi smjela upotrijebiti u političkom diskursu, naprotiv, ona tu postaju vrlo vrijedan instrument analize. Politički nesporazumi ne moraju se npr. svoditi na barijere na razini racionalnosti (recimo nesposobnost mišljenja, glupost, itd.) ili na razini emocionalnosti (zloba, agresivnost, želja za osvetom), nego se mogu dovesti u vezu s podsvjesnim regulatorima spremnosti za racionalnost. Regulacija obično uključuje povratno djelovanje, a ovo – kočenje...

Ako je točno da ova polemika počinje odavati znakove neke konvergencije, ne bi se smjelo dopustiti da to ide na račun otvorenosti i dosljednosti. Očekujem stoga s povišenom znatiželjom Š-ov "završni tiradni udarac".

LITERATURA

Feer, Hans (1985) *Biologische Psychiatrie*, Stuttgart, Enke.

Feigl, Herbert & Paul E. Mehl. The Determinism-Freedom and Body-Mind Problems. U: Schilpp, Paul Arthur (1974), *The Philosophy of Karl Popper*. La Salle, Open Court, 534.

Friedländer, Saul (1978) *History and Psychoanalysis*. New York: Holms & Meier.

Kaltenbrunner, Gerd-Klaus (1980) Vorwort des Herausgebers. U: Was ist deutsch? Freiburg i. Br., Herder – Initiative 39: 7-24.

Lorković, Hrvoje (1965) Psihološka pozadina hrvatskog pitanja. *Hrvatska revija* 15 (3): 208-218.

—— (1978), The dynamic psychology of Croatian discord. *J. Croatian Studies* 18-19: 73-82.

- (1983), Neurotische Nationen – gibt es solche? *Junges Forum* 4: 1-18.
- (1983), Nationalcharakter als Deutung und Problem. *Kroatische Berichte* 8: 13-16.
- (1990), Die deutsche Neurose. *Wir Selbst* 2: 6-18.
- (1991), Tiefenpsychologische Aspekte der Entwicklung europäischer Völker, insbesondere der Deutschen und der Kroaten. U: *Das kroatische Trauma*. (s prilozima A. Pinterovića i M. Schwartz) Koblenz, Bublies.
- (1993), Dinko Tomašić i etnopsihologija. *Društvena istraživanja* 2 (8): 993-998.
- (1993), Komunizam kao predmet istraživanja I. *Kolo* 3 (11-12): 895-912.
- (1994), Komunizam kao predmet istraživanja II. *Kolo* 4 (1-2): 79-96.
- Payer, Lynn (1988), *Medicine and culture varieties of treatment in the United States, England, West Germany, and France*. New York, Holt & Co.
- Popper, Karl (1974), *Autobiography of Karl Popper*. U: Schilpp, Paul A., *The Philosophy of Karl Popper*. La Salle, Open Court, 137.
- Štulhofer, Aleksandar (1994), O plodovima podsvesnog. *Društvena istraživanja* 3 (10-11): 299-302.

THE COLLECTIVE UNCONSCIOUS, RATIONALITY AND MODERNIZATION

Hrvoje Lorković

University of Ulm, Ulm

As far as possible, Štulhofer's demands on depth psychology (DI 3, 10-11) are satisfied. The author quotes observations (as made elsewhere) the results of which may be taken to demonstrate the collective unconscious. Štulhofer's demands are excessive when he requires the hypothesis of the collective unconscious to be verified in a way appropriate to a neurophysiological theory. The aporia of the subconscious (its irrationality vs. its functionality) disappears if the concepts proposed before (DI 3, 9) are applied. Modernization doesn't always result in an equalization of different collectives in the sense of permitting them to attain full rationality, as Štulhofer apparently believes. The USSR may be taken as a case in which the opposite prevailed.

DAS KOLLEKTIVE UNBEWUßTE, DIE RATIONALITÄT UND DIE MODERNITÄT

Hrvoje Lorković

Die Universität in Ulm, Ulm

Štulhofers Forderungen an die Ethnopsychologie (DI 3, 10-11) sind, so weit das möglich ist, erfüllt. Der Autor führt Beobachtungen an, wie bereits anderswo gemacht, aus denen das Kollektive Unbewußte hervorgeht. Andererseits sind Štulhofers Forderungen überzogen, wenn er meint, die Hypothese des Kollektiv Unbewußten müsse ähnlich wie eine neurophysiologische Theorie bewiesen werden. Die Aporie des Unbewußten (Irrationalität vs. Funktionalität) verschwindet, wenn vom Autor bereits vorgeschlagene Begriffe (DI 3, 9) angewandt werden. Modernisierung wirkt nicht immer ausgleichend im Sinne des Erreichens einer vollen Rationalität, wie Štulhofer es zu glauben scheint. Am Beispiel der UdSSR zeigte sich, daß Modernisierung auch umgekehrte Wirkungen haben kann.